

Praca socjalna w polityce i resocjalizacji penitencjarnej

W realiach polskich od pewnego czasu daje się zauważyć działania mające na celu wypracowanie rozwiązań prawnych służących zwiększeniu efektywności resocjalizacji osób pozbawionych wolności. Znaczącym wydarzeniem było wprowadzenie „nowego” Kodeksu karnego wykonawczego w 1997 roku. Przyjęte wówczas rozwiązania i konsekwencje tej reformy zwiastowały wejście w praktykę penitencjarną nowoczesnych form pracy z osadzonymi. Dynamika procesów społecznych, ekonomicznych i politycznych doprowadziła do tendencji rozwijających swobodę inicjatyw oraz do poszukiwania nowych sposobów funkcjonowania państwa i obywatela.

W tak odmiennym od dotychczasowego porządku, ciągle jednak pozostaje pytanie, na ile przyjęte rozwiązania faktycznie służą dobru wspólnemu. Nadal podejmowane są analizy i wyciągane wnioski, by doskonalić przyjęte rozwiązania. Więziennictwo, tak jak inne dziedziny życia społecznego, podlega również określonej transformacji¹.

W omawianym zagadnieniu ważną wydaje się kwestia konotacji polityki penitencjarnej z (istotną dla osadzonych i społeczeństwa) pracą socjalną. W Polsce te powiązania ciągle jeszcze nie są dostatecznie wyraźne i ugruntowane.² W tym miejscu pomocne może okazać się przywołanie definicji stosowanych pojęć. W literaturze przedmiotu znajdujemy sformułowania precyzujące istotę polityki penitencjarnej. Otóż: „Polityka penitencjarna ze względu na swe nastawienie dotyczy prawidłowego funkcjonowania przepisów i instytucji już obowiązujących, a także norm przyszłościowych, dopiero projektowanych, lub istniejących w zarodku. /.../ Polityka penitencjarna formułuje określone hasła, początkowo w zakresie polepszania techniki wykonywania kary. Powoli doskonala się one, wznosząc na wyższy poziom, nie ograniczając się

¹ Zob. *Resocjalizacja instytucjonalna, perspektywy i zagrożenia*, red. F. Kozaczuk, Rzeszów 2004, a także H. Machel, *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski, Studium penitencjarno-pedagogiczne*, Kraków 2007, s. 11-145.

² W Polsce te powiązania ciągle jeszcze nie są dostatecznie wyraźne i ugruntowane. Warto pamiętać, iż problem przywoływany był już przez: P. Stępnia, *Wymiar sprawiedliwości i praca socjalna w krajach Europy Zachodniej*, Poznań 1998, S. Piasecki, *Praca socjalna w więzieniu*, w: J. Woźniak, *Duszpasterstwo więzienne w III Rzeczypospolitej*, Kraków 2002, H. Machel, *Pomoc społeczna i praca socjalna jako czynniki wspierające resocjalizację przestępców*, w: *Pomoc społeczna, praca socjalna. Teoria i praktyka*, red. K. Marzec-Holka, Bydgoszcz 2003, t. I., T. Kamiński, *Praca socjalna i charytatywna*, Warszawa 2004.

wyłącznie do polepszenia techniki, dążąc do osiągnięcia merytorycznie wyższych celów. /.../ Polityka penitencjarna jest tym wycinkiem polityki karnej, który odnosi się tylko do kary i innych środków pozbawienia wolności, podczas gdy polityka karna odnosi się do przewidzianych przez dany system ustawodawczy wszelkiego rodzaju kar...”³ Natomiast profilaktyka penitencjarna koncentruje się na problemie wykonania kary oraz służy optymalizacji podjętych działań służących readaptacji i resocjalizacji.

Precyzując pojęcie pracy socjalnej, warto podkreślić, że od 1917 roku określa się ją jako działalność polegającą na niesieniu pomocy ludziom potrzebującym. Od tego czasu, wraz z ewolucją zachodzącą w społeczeństwach całego świata, pojawiają się kolejne definicje pracy socjalnej.⁴

Na potrzebę tej publikacji posłużono się określeniem pochodzącym z roku 2000. „Praca socjalna jest profesją wspierającą zmianę społeczną, rozwiązywanie problemów powstających w relacjach międzyludzkich oraz wzmacnianie (empowerment) i wyzwalamie ludzi dla wzbogacenia ich dobrostanu. Wykorzystując teorie ludzkich zachowań i systemów społecznych, praca socjalna interweniuje w miejscach, gdzie ludzie wchodzą w interakcje ze swoim środowiskiem. Fundamentalnymi dla pracy socjalnej są zasady praw człowieka i sprawiedliwości społecznej.”⁵ Natomiast w Ustawie o pomocy społecznej pracę socjalną określa się jako „...działalność zawodową mającą na celu pomoc osobom i rodzinom we wzmacnianiu lub odzyskiwaniu zdolności do funkcjonowania w społeczeństwie poprzez pełnienie odpowiednich ról społecznych oraz tworzenie warunków sprzyjających temu celowi.”⁶

Zbieżność zakresu polityki społecznej i polityki penitencjarnej jest zasadna, ponieważ potencjalnymi klientami pomocy społecznej oraz „usług” pracy socjalnej są często rodziny osób popełniających przestępstwa, a także one same, kiedy opuszczają mury zakładów karnych. Warunki ich życia oraz standard socjalny w następnych latach po opuszczeniu więzienia może przyczyniać się do readaptacji społecznej lub do powrotu na drogę przestępstwa. Komplementarność działań z zakresu polityki społecznej i penitencjarnej to istotne dopełnienie oczekiwanych przez społeczeństwo kierunków rozwiązań praktycznych. Zasadniczym mankamentem jest jednak brak wymiernej obecności oraz aktywności pracowników socjalnych w odpowiednich momentach życiowych tych, którzy są pozbawieni wolności.

³ J. Śliwowski, *Prawo i polityka penitencjarna*, Warszawa 1982, s. 22-23.

⁴ Definicje prezentuje T. Kamiński w: *Praca socjalna jako działalność zawodowa*, Seminare 16/2000, w: <http://www.seminare.pl/16/kaminski.htm> (23.02.2011)

⁵ http://www.ipsir.uw.edu.pl/UserFiles/File/Rekrutacja/Miedzynarodowa_definicja_pracy_socjalnej.pdf (23.02.2011)

⁶ Art. 6, p. 12, Ustawa o Pomocy Społecznej, Dz. U. Nr 115, poz. 728.

Warto nadmienić, że zajmująca się zagadnieniem E. Kantowicz stoi na stanowisku, iż „...praca socjalna może być i jest, w coraz szerszym zakresie, swoistym antidotum na problemy społeczne”⁷. Teza ta ma szansę stać się faktem, pod warunkiem, że za sprzyjającymi jej zmianami prawnymi podążać będą konkretne rozwiązania praktyczne.

Na podstawie obowiązującego obecnie ustawodawstwa można podejmować działania na rzecz efektywności resocjalizacji podczas wykonywania kary pozbawienia wolności oraz wspomagać readaptację społeczną więźnia po opuszczeniu przez niego jednostki penitencjarnej. Bezpośrednimi aktami prawnymi regulującymi te kwestie są: Kodeks karny wykonawczy oraz Ustawa o pomocy społecznej i, w określonym zakresie, Ustawa o Służbie Więziennej⁸. Natomiast ustawodawstwo socjalne w odniesieniu do polityki społecznej państwa zawiera 32 ustawy, obejmujące rozwiązaniami prawnymi osoby z przeszłością więzienną⁹.

Zmiany sukcesywnie dokonywane w polityce penitencjarnej świadczą o tendencjach doskonalenia wykonywania kary pozbawienia wolności, a jednak, nie zauważa się modyfikacji świadczących o tym, że praca socjalna może być alternatywą dla dotychczasowych działań. Jednocześnie dyskurs o efektywności resocjalizacji penitencjarnej oraz, w odczuciu społecznym, kryzys dotychczasowych metod resocjalizacji i działań zastępczych, świadczą o potrzebie zmiany tego, co jest stosowane obecnie. Pewnie nie można zastąpić resocjalizacji penitencjarnej pracą socjalną, ale można wprowadzić inne rozwiązania, które pozwolą na obecność pracownika socjalnego w zakładzie karnym i określenie jego możliwości działania w porównywalny sposób, jak w innych instytucjach.¹⁰

Polityka penitencjarna ma zasadniczy związek z polityką karną i można powiedzieć, że ta pierwsza określa zasady, według których ma być realizowana w praktyce resocjalizacja penitencjarna. Zmiany ustawowe pociągają za sobą działania praktyczne. Pozostają jednak nadal pewne problemy, które wymagają analizy badawczej i konkretnych rozwiązań. „Trwałe, jak dotąd, przeludnienie zakładów karnych i związana z tym mała efektywność orzekanych kar pozbawienia wolności wykonywanych w zakładach karnych, mierzona ponowną przestępczością i ponownym skazaniem, wymagają nowych poszukiwań i badań. W następstwie tych czynników w ostatnich latach zwiększają się liczby recydywistów w zakładach karnych oraz znajdujących się na wolności osób uprzednio karanych, które

⁷ Zob. E. Kantowicz, *Praca socjalna w Europie. Inspiracje teoretyczne i standardy kształcenia*, Olsztyn 2005, s. 68.

⁸ Zob. Dz. U. Nr 90, poz. 557, Dz. U. Nr 115, poz. 728 - tekst jednolity, Dz. U. Nr 79, poz. 523.

⁹ Zob. J. Auleytnier, *Polska polityka społeczna. Kreowanie ładu społecznego*, Warszawa 2005, s. 191.

¹⁰ Zob. P. Stępnia, *Kryzys resocjalizacji penitencjarnej a praca socjalna*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, Nr 44-45, Warszawa 2004, s. 29-36.

powiększają margines społeczny lub wręcz są wykluczone ze społeczeństwa.”¹¹ Według opinii M. Porowskiego, na które powołuje się H. Machel, polityka penitencjarna może być realizowana w trzech wariantach. Obaj autorzy wymieniają wariant represyjny - akcentujący funkcję izolacyjną, wariant resocjalizacyjny - preferujący funkcję wychowawczą oraz wariant represyjno-reformujący, który podkreśla równość obu funkcji. Ukazane tu preferencje zależne są od realizowanej obecnie polityki penitencjarnej.¹²

Realizując politykę penitencjarną w tak skomplikowanej i specyficznej przestrzeni społecznej, jaką stanowią zakłady karne i areszty śledcze, nie wolno zapominać o interesującej możliwości działań służących readaptacji społecznej osób pozbawionych wolności, która zawiera się w aktywności pracowników socjalnych. Niestety, w Polsce nadal nie doszło do ukształtowania modelu pracy socjalnej na terenie więzień. Warto wspomnieć, że w materiałach szkoleniowych używanych przez słuchaczy szkoły podoficerskiej Centralnego Ośrodka Szkolenia Służby Więziennej (COSSW) podejmuje się zagadnienie pracy socjalnej na rzecz osadzonych, choć tylko w pewnym zakresie. „Praca socjalna to uznana powszechnie działalność profesjonalna umożliwiająca jednostkom i rodzinom identyfikację osobistych, społecznych i tkwiących w środowisku trudności wpływających na nie niekorzystnie. Pracownik socjalny umożliwia im przezwyciężenie tych trudności poprzez działania podtrzymujące, rehabilitacyjne, zabezpieczające bądź korygujące. Aktualną tendencją do usprawnienia sposobu pomocy postpenitencjarnej jest wypracowanie modelu pracy socjalnej na rzecz osób przebywających w izolacji więziennej. Powinno to być zintegrowane działanie mające na celu przygotowanie skazanego na sytuację, którą zastanie w środowisku i przygotowanie środowiska do jego przyjęcia. Nawiązanie kontaktu przez skazanego z pracownikiem socjalnym jeszcze w trakcie jego pobytu w ZK (Zakład Karny-wyjaśnienie autora) lub AŚ (Areszt Śledczy-wyjaśnienie autora) pozwoliłoby na zrealizowanie takich zadań, jak na przykład:

- zapewnienie doraźnego schronienia,
- uzyskanie świadczeń z ubezpieczenia społecznego,
- orzeczenie stopnia niepełnosprawności,
- aktywizacja zawodowa osoby długotrwale niepracujące,
- sporządzenie listy instytucji rządowych i samorządowych realizujących zadania pomocy społecznej,
- wykaz organizacji pozarządowych działających w społeczności lokalnej,

¹¹ T. Szymanowski, *Recydywa w Polsce. Zagadnienia prawa karnego, kryminologii i polityki karnej*, Warszawa 2010, s. 11. http://www.profinfo.pl/img/401/pdf40154062_3.pdf (23.02.2011)

¹² Zob. H. Machel, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk 2003, s. 45.

-uświadomienie skazanemu zakresu patologii występujących w jego środowisku i zapoznanie z metodami ich przezwyciężenia.

W chwili obecnej podobną rolę ma do spełnienia zawodowy kurator sądowy, gdyż zgodnie z art. 167 § 1 KKW skazany, przed zwolnieniem z ZK ma prawo zwrócić się do sądu penitencjarnego z wnioskiem o zastosowanie względem niego dozoru sądowego kuratora zawodowego, zwłaszcza jeśli oczekujące go warunki życia po zwolnieniu z ZK mogą mu utrudniać społeczną readaptację. Biorąc jednakże pod uwagę niechęć skazanych do ciężącego nad nimi opiekuna sądowego i zbyt dużą liczbę objętych przez kuratorów dozorem skazanych opuszczających ZK na warunkowe zwolnienia i mających zawieszenia wykonania kary, należy wątpić w powodzenie tego rozwiązania ustawowego.”¹³

Warto wspomnieć też artykuł 38 oraz 41 k.k.w., gdzie preferowana jest realizacja pomocy postpenitencjarnej.

„Praca socjalna w naszym kraju ciągle jeszcze umiejscawiana jest poza wymiarem sprawiedliwości, w sferze ogólnego systemu pomocy społecznej, dokładniej zaś jako rodzaj świadczenia w jej ramach.”¹⁴ Jak określa to cytowany autor, praca socjalna pozostaje w pewnym sensie w opozycji do tradycyjnie rozumianej resocjalizacji, choć „...więzienie w obecnych realiach nie uczy aktywności, kreatywności i samodzielności, tak potrzebnych w funkcjonowaniu społecznym...”¹⁵

Podjęmując to zagadnienie, należy mieć świadomość, że efektywne wprowadzenie pracy socjalnej do wymiaru sprawiedliwości, wymagałoby nabycia kolejnych kompetencji zawodowych przez pracowników socjalnych. To niełatwe wyzwanie, tym bardziej, że obecne środowisko profesjonalistów pracy socjalnej, podkreśla nieustannie brak ustawy o zawodzie pracownika socjalnego.¹⁶ W tym kontekście pozostaje do rozważenia właściwy tryb wprowadzenia w politykę penitencjarną zasad zatrudnienia i zakres działalności pracownika socjalnego, który mógłby realizować pracę socjalną na terenie jednostek penitencjarnych. Zaangażowanie pracownika socjalnego i jego praca nie powinna zastępować właściwej pracy resocjalizacyjnej, ponieważ określone zasady funkcjonowania jednostek penitencjarnych pozostają z tym w sprzeczności.

13 T. Karczewski, *Pomoc postpenitencjarna i praca socjalna*, w: *Zagadnienia penitencjarne*, Skrypt przeznaczony dla słuchaczy Szkoły Podoficerskiej COSSW w Kaliszu, s. 143-144.
http://edu.cossw.pl/file.php/1/Czytelnia/Skrypty_i_opracowania_przedmiotowe/Zagadnienia_penitencjarne.pdf (24.02.2011).

¹⁴ P. Stępiak, *Kryzys resocjalizacji penitencjarnej a praca socjalna*, dz. cyt., s. 38.

¹⁵ W. Kędzierski, *Determinanty resocjalizacji penitencjarnej – wybrane aspekty*, w: *Efektywność oddziaływań resocjalizacyjnych*, red. F. Kozaczuk, Rzeszów 2008, s. 53.

¹⁶ Projekt ustawy jest przygotowany, ale nie nastąpiły dalsze prace legislacyjne.
http://zalaczniki.ops.pl/rps/ustawa_o_zawodzie_pracownika_socjalnego_projekt_zps_20.02.2008.pdf (23.02.2011)

Jak wspomniano, obecnie praca socjalna odnosząca się do osadzonych realizowana jest na bazie ustawy o pomocy społecznej. Jednakże zarówno przepisy, jak i praktyka wskazują na to, że cała aktywność ma miejsce głównie w zakresie pomocy postpenitencjarnej, świadczonej po opuszczeniu zakładu karnego przez byłego więźnia.

Brak zatem nadal możliwości profesjonalnego wprowadzenia pracy socjalnej do zakładów karnych, ponieważ polityka penitencjarna oraz polityka społeczna ukazują ograniczoną możliwość postulowanej korelacji, stosowanej już w innych państwach.¹⁷

Doraźnym rozwiązaniem w naszym kraju jest podejmowanie takich działań przez wychowawców z grona Służby Więziennej.

Pozostaje jednak problem z dotychczasowym obciążeniem pracowników, którzy już i tak mają zbyt wiele obowiązków i nie mogą „przekraczać” murów zakładów karnych w zakresie pracy socjalnej.¹⁸ „Jeżeli idea resocjalizacji przestępców ma mieć wymiar praktyczny, zakład karny musi posiadać cechy instytucji wychowawczej. W przeciwnym przypadku idea ta nie będzie miała warunków na jakiekolwiek urzeczywistnienie.”¹⁹

Postulatem wskazanym przez zwolennika pracy socjalnej - P. Stępniaka w sytuacji kryzysu resocjalizacji penitencjarnej, jest zasada niepogarszania ponad niezbędną miarę sytuacji społecznej skazanych.²⁰ Autor tej zasady wyprowadza w dalszych rozważaniach uzasadnienie dla pracy socjalnej w więzieniach. Dzieląc skazanych na kategorie, bierze pod uwagę możliwości świadczenia pracy socjalnej w określonych typach zakładów karnych. Konstatując, stwierdza, że „...stopniowe zatrudnianie w zakładach karnych pracowników socjalnych ułatwiłoby wdrożenie do praktyki metod społecznego wzmacniania skazanych, jako priorytetowych w pracy penitencjarnej.”²¹

P. Stępniak, podkreślając istotną rolę pracy socjalnej, zauważa, że przejście od tradycyjnie uprawianej resocjalizacji do resocjalizacji skorelowanej z pracą socjalną, stanowi źródło nowych szans. Możliwe jest to „...przez pomoc w wykreowaniu minimum warunków socjalnych niezbędnych do życia zgodnego z prawem (zatrudnienie, zakwaterowanie, wsparcie materialne, poradnictwo itp.) Z tego punktu widzenia praca socjalna, oparta o wysoce wartościową ideę wyposażania skazanego w pewien minimalny zespół warunków do

¹⁷ Więcej na ten temat m.in.: G. B. Szczygieł, *Spoleczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*, Białystok 2002, s. 83-85. A także: P. Stępniak, *Pomiędzy resocjalizacją a pracą socjalną. Dylematy współczesnej penitencjarystyki*, w: *Więziennictwo - nowe wyzwania*, (red.) B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępniak, Warszawa-Poznań-Kalisz 2001.

¹⁸ W wykorzystanej analizie głównie interesuje nas kwestia personelu korekcyjnego odpowiedzialnego stricte za resocjalizację penitencjarną. Zob. H. Machel, *Więzienie jako instytucja*, dz. cyt., s. 80-162.

¹⁹ Tamże, s. 51.

²⁰ Zob. P. Stępniak, *Kryzys resocjalizacji penitencjarnej a praca socjalna*, dz. cyt., s. 40.

²¹ Tamże, s. 41.

życia zgodnego z prawem w środowisku otwartym nie musi zrywać z wyśmiewaną, czy w najlepszym wypadku krytycznie ocenianą ideą resocjalizowania przestępców.”²²

Jak wspomniano, w Polsce nadal mamy do czynienia z koncentracją działań socjalnych po opuszczeniu zakładu karnego. Sytuacja taka jest obciążona określonymi konsekwencjami i dotkliwa w skutkach nie tylko dla osadzonych, ale także ich rodzin. Tym bardziej, że po opuszczeniu zakładu karnego na ogół funkcjonowanie jest jeszcze trudniejsze niż przed i w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności. Pobyt w więzieniu powoduje nasilenie się zjawiska karceralizacji. Długotrwała izolacja, ograniczony dostęp do kultury, zastępowanie wzorców przez podkulturową treść i odmienne wartości, skutkują utrudnioną socjalizacją oraz problemami z przyjęciem zasad cenionych w społeczeństwie „na wolności”.

Kodeks karny wykonawczy określa cel wykonywania kary pozbawienia wolności, Ustawa o Pomocy Społecznej określa zasady udzielania jej ex więźniom i ich rodzinom, natomiast Ustawa o Służbie Więziennej zezwala na tworzenie zespołów, które mogą wspierać działania.²³ Analizując wskazane akty prawne można zauważyć, że brak jest rozwiązań, które pozwoliłyby na odpowiednie połączenie ustawodawcze i wprowadzenie elementów uzupełniających.

„Praca socjalna nie cofa się przed prawie żadnym wyzwaniem, jeżeli może pomóc ludziom jak najlepiej funkcjonować w społeczeństwie.”²⁴ Pewną szansę mógłby stanowić transfer rozwiązań - od obecnie realizowanej resocjalizacji do pracy socjalnej w jednostkach penitencjarnych. Brak jest jednak pierwotnych rozwiązań prawnych, a co za tym idzie, zmian w polityce penitencjarnej. Przypomnijmy, że w Polsce nie jest to pomysł nowatorski. W 1959 roku w polskim więziennictwie podjęto eksperyment zatrudnienia referentów socjalnych. „...utworzono działy penitencjarne i stanowisko referenta socjalnego zajmującego się pomocą postpenitencjarną. Powstał fundusz samopomocy więźniów, do dziś nie mający odpowiednika w innym kraju.”²⁵ Do obowiązków referenta należało: zbieranie danych o skazanych i ich rodzinach, pomoc w znalezieniu zatrudnienia po zwolnieniu, kierowanie wymagających tego skazanych do domów pomocy społecznej, pomoc w uzyskaniu odzieży, dowodów osobistych. Praca referentów w 25 jednostkach penitencjarnych została zawieszona, a ich obowiązki przejęli wychowawcy do spraw postpenitencjarnych.²⁶ Niezwykłej wymowy nabiera w omawianym kontekście zdanie praktyka – wychowawcy penitencjarnego, autora analizowanego artykułu,

²² P. Stępnia, *Wymiar sprawiedliwości i praca socjalna w krajach Europy Zachodniej*, Poznań 1998 s. 147-148.

²³ Zob. Kkw, art. 67 § 1, Ustawa o Pomocy Społecznej, Art. 7 oraz Ustawa o Służbie Więziennej, art. 8, p. 3.

²⁴ S. Piasecki, *Praca socjalna w więzieniu*, w: J. Woźniak, *Duszpasterstwo więzienne w III Rzeczypospolitej*, Kraków 2002, s. 103.

²⁵ <http://www.publikacje.edu.pl/publikacje.php?nr=7717>

²⁶ Zob. S. Piasecki, *Praca socjalna w więzieniu*, dz. cyt., s. 100-101.

stwierdzającego, że: „...obecnie tylko praca socjalna w pełni odpowiada na wyzwania jakie stoją przed polską penitencjarystyką u progu nowego wieku.”²⁷

Warto pamiętać, iż dyskusja nad naukowym wymiarem pracy socjalnej w krajach Europy Zachodniej trwa już od lat osiemdziesiątych minionego wieku. Obecnie kraje te wypracowały praktyczne rozwiązania dotyczące wykorzystania pracy socjalnej w penitencjarystyce. Na przykład w Anglii skazani jeszcze w czasie odbywania kary zgłaszają się do kuratora, pracującego na terenie więzienia i wskazują indywidualne problemy na jakie mogą napotkać po opuszczeniu zakładu karnego. Kuratorzy organizują kursy, na których skazani uczą się rozwiązywać aktualne i potencjalne problemy. W Niemczech służba więzienna oferuje doradztwo odnośnie problemów finansowych, osobistych i socjalnych. Pomoc postpenitencjarna opiera się tam na współdziałaniu administracji więziennej z organizacjami społecznymi, które między innymi pomagają w szukaniu pracy i mieszkania. W Szwecji, Francji i Norwegii administracje więzienne także w pierwszej kolejności starają się zapewnić skazanym mieszkania oraz pracę. W Szwajcarii ci, którzy opuszczają zakłady karne, a nie mają zapewnionego miejsca zamieszkania, kierowani są do tzw. domów przejściowych, a w Austrii do hoteli.²⁸

Nadzieję budzi fakt, iż w Polsce od niedawna zaczęto traktować pracę socjalną jako kształtującą się dyscyplinę wiedzy naukowej - nazywając ją "teorią pomocy społecznej i pracy socjalnej".²⁹

Ważnym działaniem, które po części rozwiązuje problemy z adaptacją na wolności, jest sprawne funkcjonowanie kuratora sądowego. Jego status określa Ustawa o kuratorach sądowych.³⁰ Od połowy lat 90-tych, na podstawie doświadczeń brytyjskich, zainicjowano eksperymentalnie działalność tak zwanych kuratorów penitencjarnych.³¹ W Polsce pojawili się oni w okręgu białostockim i prawdopodobnie funkcjonowali także w innych okręgach. Jednak, jak się okazuje, nie ma podstaw prawnych, żeby w taki sposób oficjalnie określać kuratorów pracujących na terenie jednostek penitencjarnych zgodnie z art. 164 kkw. Owszem, pojawia się takie określenie kuratora, ale komentatorzy tej problematyki nie precyzują czy pozostało to tylko

²⁷ Tamże, s. 103.

²⁸ Zob. E. Rekosz, *Przygotowanie skazanych do zwolnienia. Wyniki badań na temat oddziaływań penitencjarnych w polskich zakładach karnych*, w: *Analizy, raporty, ekspertyzy*, Nr 3/2010, s. 18, <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:R2q2i7lW12cJ:interwencjaprawna.pl/docs/ARE-310-przygotowanie-do-zwolnienia.pdf+wychowawcy+wi%EF%BF%BDzienni+podejmuj%EF%BF%BD+si%EF%BF%BD+pracy+socjalnej&hl=pl&gl=pl> (14.03.2011).

A także: M. Justowa, *Praca socjalna z osobami karanymi w Republice Słowackiej* oraz P. Kaniok, *Praca socjalna w brytyjskim systemie wymiaru sprawiedliwości*, w: *Wybrane problemy profilaktyki i resocjalizacji na tle porównawczym*, (red.), Z. Jasiński, D. Widelak, Opole 2006.

²⁹ Z. Wiatrowski, *Teoria pomocy społecznej i pracy socjalnej szansą dla rozwiązań dyscyplinarnych*, w: *Praca socjalna i polityka społeczna. Obszary współdziałania wobec wykluczenia społecznego*, K. Marzec-Holka, A. Rutkowska, M. Joachimowska (red.), Bydgoszcz 2008, s. 78–79.

³⁰ Zob. Ustawa o kuratorach sądowych, Dz. U. z 2001r. Nr 98, poz. 1071.

³¹ Zob. H. Machel, *Więzienie jako instytucja*, dz. cyt., s. 295-299.

na poziomie nominalnym, czy też w jakikolwiek sposób takie rozwiązanie zostało usankcjonowane prawnie.³² Raczej wskazuje się na to, że kuratorami penitencjarnymi umownie nazywa się tych, którzy realizują w większości swoje zadania na terenie zakładów karnych, „przejmując” obowiązki wychowawców więziennych.³³

„Kurator penitencjarny udziela pomocy administracji zakładu karnego w przygotowaniu skazanego do wyjścia na wolność. W czasie pobytu skazanego w zakładzie karnym przygotowuje także rodzinę na jego powrót, zaś gdy rodzina nie oczekuje skazanego, organizuje pierwsze dni pobytu skazanego na wolności.”³⁴ Zasadniczą kwestią odnoszącą się do działalności kuratora sądowego czy penitencjarnego jest to, że nie wykonuje on stricte pracy socjalnej i związany jest ściśle z wymiarem sprawiedliwości, aby realizować probację postpenitencjarną.³⁵

Reasumując, można stwierdzić, że praca socjalna jest obecna w polityce i resocjalizacji penitencjarnej w naszym kraju, jednak praktyka penitencjarna wskazuje z jednej strony na pewne jej ograniczenia, a z drugiej możliwości włączenia w zakres działań resocjalizacyjnych. Umiejętne zorganizowanie systemu resocjalizacji penitencjarnej, w połączeniu z pracą socjalną, może stanowić alternatywę dla dotychczasowych rozwiązań stosowanych w praktyce. Zmodyfikowana polityka penitencjarna może przyczynić się do ukształtowania modelu uwzględniającego udział pracowników socjalnych w procesie naprawczym osób pozbawionych wolności. Raz jeszcze podkreślić należy, iż choć praca socjalna realizowana na gruncie obecnych rozwiązań prawnych pozwala na wspieranie osób pozbawionych wolności i ich rodzin, to brak jednoznacznych rozwiązań prawnych nie ułatwia postępu w tej dziedzinie. Obszar już funkcjonującej pomocy społecznej i pracy socjalnej w świetle realnych potrzeb, nadal stanowi wyzwanie dla działań w przestrzeni penitencjarnej. Specjalistyczne przygotowanie pracowników socjalnych i odpowiednie usytuowanie ich w systemach wykonywania kary pozbawienia wolności to idea, która nie wiąże się z zastąpieniem wychowawców penitencjarnych, a raczej profesjonalnym wsparciem dotychczasowych inicjatyw.

W literaturze przedmiotu zauważa się wprawdzie opinie autorów, którzy odrzucają klasyczną resocjalizację na rzecz pracy socjalnej, ale bardziej uzasadniona wydaje się korelacja

³² Zob. K. Keller, *Kuratela penitencjarna*, w: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*, (red.) B. Hołyst, S. Redo, Warszawa-Wiedeń-Kalisz 1996, s. 524-526. A także: G. B. Szczygieł, *Společna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*, Białystok 2002, s. 200-217.

³³ Tamże, s. 296. A także: *Przystanek*, Dwumiesięcznik społeczno-kulturalny więźniów wydawany wspólnie przez AŚ Hajnówka, ZK Grądy Woniecko, ZK Czerwony Bór, AŚ Białystok, ZK Białystok, AŚ Giżycko, AŚ Ostrołęka, AŚ Suwałki pod patronatem Okręgowego Inspektoratu Służby Więziennej w Białymstoku, we współpracy z Fundacją "Szansa", <http://www.oisw.bialystok.pl/zkb.html> (1.03.2011) oraz forum kurator penitencjarny <http://www.kurator.webd.pl/phpBB2/viewtopic.php?t=1523> (2.03.2011).

³⁴ G. B. Szczygieł, *Společna readaptacja skazanych*, dz. cyt., s. 217.

³⁵ Kkw, art. 169-172.

proponowanych działań niż zastąpienie dotychczasowych. „...praca socjalna, oparta o wysoce wartościową ideę wyposażania skazanego w pewien minimalny zespół warunków do życia zgodnego z prawem w środowisku otwartym nie musi zrywać z wyśmiewaną, czy w najlepszym wypadku krytycznie ocenianą ideą resocjalizowania przestępców.”³⁶

Wystarczy jednak wziąć pod uwagę ilość osób, którymi zajmują się wychowawcy penitencjarni oraz zapotrzebowanie na różnego typu podopiecznych pracy socjalnej, by potwierdzić, iż efekty działań powiązane są ze stanem etatów i miejsc pracy.³⁷ „Ośrodek pomocy społecznej zatrudnia pracowników socjalnych proporcjonalnie do liczby ludności gminy w stosunku jeden pracownik socjalny na 2 tys. mieszkańców, nie mniej jednak niż trzech pracowników.”³⁸ Zatem kiedy proponuje się nowe rozwiązania w omawianej problematyce, dochodzi się do kwestii finansów. Polskie więziennictwo w budżecie nie ma zagwarantowanej odpowiedniej kwoty, która pozwoliłaby na wprowadzenie tego typu innowacji, więc prognoza wydaje się jednoznaczna. Biorąc pod uwagę fakt, iż w jednostkach penitencjarnych może przebywać od (mniej więcej) 60 do 1480 skazanych, nasuwa się wniosek, że osoby z zakładu karnego stanowią niezwykle liczną

³⁶ Cyt. za: H. Machel, *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej–casus polski. Studium penitencjarno-pedagogiczne*, Kraków 2007, s. 147-148.

³⁷ Interesujące opinie zamieszczone są na forum Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego Funkcjonariuszy i Pracowników Więziennictwa. „Oddział w którym pracuję jest oddziałem ZK typu półotwartego. Zaludnienie osadzonych skazanych waha się, średnio, w granicach 190 do 230 skazanych. Ponieważ w oddziale zatrudniony jest, oprócz mnie, jeszcze jeden wychowawca, liczebność grup wychowawczych skazanych wynosi więc około 95 – 115 skazanych. Specyfika tego oddziału, odróżniająca go od innych, polega na tym, że skazani z oddziału III zarówno uczą się, jak i pracują: zatrudnieni są we wszystkich miejscach pracy, które posiada zakład karny (GP, kuchnia, pralnia, konserwacja, przy czynnościach porządkowych na terenie całego ZK) oraz w grupach zewnętrznych poza obrębem ZK. Najczęściej też i najwięcej, biorąc pod uwagę populację całego ZK, korzystają z widzeń i „przepustek” poza obrębem ZK. Powoduje to, siłą rzeczy, zwiększony zakres oddziaływań oraz obowiązków związanych z obsługą skazanych. Spiętrzenie obowiązków, zwłaszcza obecnie w okresie urlopowym, spowodowało, iż przy przyjęciu do ZK skazanego xxx dałem wiarę obliczeniom terminu oceny okresowej dokonanej w poprzedniej jednostce. Jak się okazało termin oceny obliczony był pomyłkowo. Różnica w obliczeniu wynosiła 3 dni. Rozumiem dbałość Pana Dyrektora o praworządne wykonywanie kary pozbawienia wolności. Jestem zmuszony jednak podnieść kwestię zupełnie nierealnych, nawet z perspektywy zdrowego rozsądku, wymagań, które Pan mi stawia. Rozumiem, iż konstrukcja zakresu moich obowiązków w sposób uniwersalny, pasujący do każdego stanowiska wychowawcy, być może nawet w całej Polsce, jest wyjątkowym ułatwieniem w Pana pracy. Ale choć staram się, to zrozumieć nie mogę sensu definicji, której jest Pan autorem, regulującej nowe zupełnie dla mnie pojęcie tzw. „wychowawcy bez grupy wychowawczej”. Określa Pan w niej i sankcjonuje istnienie 1 etatu w dziale penitencjarnym (starszego wychowawcy), któremu nie zostały przydzielone grupy wychowawcze, a praca jego polega na prowadzeniu enigmatycznie zwanych przez Pana „oddziaływań” penitencjarnych. W związku z powyższym, iż nie jestem w stanie sam „obsłużyć” 200 skazanych proszę o czasowe oddelegowanie mi do pomocy zatrudnionego na całym etacie w dziale penitencjarnym – kapelana. Może przy jego pomocy dokonam cudów.” <http://nszzfipw.p2a.pl/viewtopic.php?id=30> (3.03.2011)

³⁸ Ustawa o pomocy społecznej, pkt. 11. W projekcie o zmianie ustawy o pomocy społecznej oraz ustawy o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych przewiduje się dokładne określenie ilości osób i rodzin, które mają być objęte pracą socjalną.

[http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/21E1127F2E2E5D69C12577A6002C114E/\\$file/3392.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/21E1127F2E2E5D69C12577A6002C114E/$file/3392.pdf) (24.10.2010). Zakres obowiązków wychowawcy określa: Zarządzenie NR 2/04 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 24 lutego 2004 r. w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych, § 104.

grupę, jaka powinna być objęta kuratelą pracowników socjalnych. Dowodzi tego informacja o zaludnieniu w jednostkach penitencjarnych.³⁹

Specyficzną pracę w jednostkach penitencjarnych spełniają kapelani więzienni oraz wolontariusze. Choć bezpośrednio nie uczestniczą w oddziaływaniu wychowawczym oraz realizowaniu pracy socjalnej, to jednak poprzez swoją obecność i zaangażowanie mogą w tych miejscach udzielać wsparcia podobnego do działań pracownika socjalnego.⁴⁰ Duszpasterstwo więźniów w ramach obowiązującego ustawodawstwa obejmuje przede wszystkim działania duszpasterskie księdza, ale zdarza się zaangażowanie o innym charakterze. „Szczególna pozycja kapelana w więzieniu wynika z faktu, że jest on duchownym. Nikt inny przychodzący do zakładu karnego z wolności nie jest w stanie zająć jego miejsca. Działacz społeczny, nawet najbardziej zaangażowany, potrzebuje lat, aby osiągnąć to, w co wyposażony jest każdy kapłan. Kapitał, który posiada – to zaufanie i autorytet.”⁴¹

Poruszona w artykule problematyka nakreśla ważny aspekt związany z efektywnością działań resocjalizacyjnych i readaptacyjnych osób pozbawionych wolności, na tle realizowanej obecnie w naszym kraju polityki penitencjarnej. Zagadnienie dotyczy wielu środowisk profesjonalistów zajmujących się resocjalizacją penitencjarną, pomocą społeczną i socjalną oraz duszpasterstwem więziennym.

Jednostki penitencjarne zajmują określone miejsce w strukturze społecznej, a ich działalność związana jest z oczekiwaniem społeczeństwa na efektywne działania naprawcze. Skłania to do stawiania pytań: co w readaptacji osadzonych powinno być akcentowane, co należy zmienić, aby resocjalizacja więźniów spełniła oczekiwania społeczne?

Zaproponowane zestawienie zagadnień może stać się przyczynkiem dla dalszych rozważań na gruncie różnych dziedzin nauki. Postawione pytania dotyczące obecności oraz roli pracy socjalnej w penitencjarystyce mogłyby służyć pogłębieniu refleksji na temat nowych, skutecznych rozwiązań na rzecz resocjalizacji osób pozbawionych wolności.

³⁹ Zob. http://sw.gov.pl/Data/Files/_public/2011-02-25_szczegolowa-informacja-o-zaludnieniu-oddzialow-mieszkalnych.pdf (3.03.2011).

⁴⁰ Do głównych zadań duszpasterza można zaliczyć: celebrowanie mszy św., sprawowanie innych sakramentów (chrztu, eucharystii, bierzmowania, pokuty, chorych, małżeństwa), nabożeństwa i spotkania modlitewne, spotkania katechetyczne np. przygotowujące do sakramentów, spotkania biblijne i pogadanki, rekolekcje (Wielki Post, Adwent), rozmowy indywidualne w celi osadzonego lub w miejscach wyznaczonych, organizacja wizyt grup ewangelizacyjnych, spotkania z racji Świąt Bożego Narodzenia i Wielkanocy, audycje ewangelizacyjne przez radiowęzeł, projekcję filmów o tematyce religijnej, odczyty o treściach religijnych, organizowanie pielgrzymek do sanktuariów i prowadzenie bibliotek z literaturą religijną, dostarczanie prasy religijnej, działalność dobroczynną i charytatywną (paczki świąteczne, odzież), pozytywne oddziaływanie na pojednanie i nawiązanie więzi osadzonych z ich rodzinami, pomoc postpenitencjarna. Więcej na temat duszpasterstwa więziennego zob.: J. D. Pol, *Leksykon Teologii Pastoralnej*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2006, s. 891-893 oraz J. D. Pol, *Więzienna szansa*, Warszawa 2008.

⁴¹ Z. Lasocik, *Praktyki religijne więźniów*, Warszawa 1993, s. 68.

„Teoria pracy socjalnej jest ucieleśnieniem myśli (idei), która dostarcza uporządkowany opis i wyjaśnienie celów i istoty pracy socjalnej, z jednej strony jako fenomenu społecznego, z drugiej jako określonego działania.”⁴²

Dalsze zmagania w sprawie włączenia pracy socjalnej w całokształt zadań resocjalizacji penitencjarnej zapewne w niedługim czasie mają szansę spowodować owocną korelację obu tych dziedzin.

artykuł opublikowano w:

Politologia, polityka społeczna, praca socjalna,

T. Kamiński (red.) Warszawa 2011, s. 137-151

Bibliografia

Auleytner J., *Polska polityka społeczna. Kreowanie ładu społecznego*, Warszawa 2005.

Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, tom IV, Warszawa 2005.

Justowa M., Praca socjalna z osobami karanymi w Republice Słowackiej, w: *Wybrane problemy profilaktyki i resocjalizacji na tle porównawczym*, (red.), Z. Jasiński, D. Widelak, Opole 2006.

Kamiński T., w: *Praca socjalna jako działalność zawodowa*, *Seminare* 16/2000, <http://www.seminare.pl/16/kaminski.htm> (23.02.2011)

Kaniok P., Praca socjalna w brytyjskim systemie wymiaru sprawiedliwości, w: *Wybrane problemy profilaktyki i resocjalizacji na tle porównawczym*, (red.), Z. Jasiński, D. Widelak, Opole 2006.

Kantowicz E., *Praca socjalna w Europie. Inspiracje teoretyczne i standardy kształcenia*, Olsztyn 2005.

Karczewski T., *Pomoc postpenitencjarna i praca socjalna*, w: *Zagadnienia penitencjarne*, skrypt przeznaczony dla słuchaczy Szkoły Podoficerskiej COSSW w Kaliszu.

Keller K., *Kuratela penitencjarna*, w: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*, B. Hołyst, S. Redo (red.), Warszawa-Wiedeń-Kalisz 1996.

Kodeks karny wykonawczy, Dz. U. Nr 90, poz. 557.

Kozaczuk F., (red.), *Resocjalizacja instytucjonalna, perspektywy i zagrożenia*, Rzeszów 2004.

Kozaczuk F., (red.), *Efektywność oddziaływań resocjalizacyjnych*, Rzeszów 2008.

Lasocik Z., *Praktyki religijne więźniów*, Warszawa 1993.

Machel H., *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk 2003.

⁴² M. Payne, cyt. za E. Kantowicz, *Praca socjalna*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, tom IV, Warszawa 2005, s. 822.

- Machel H., *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski, Studium penitencjarno-pedagogiczne*, Kraków 2007.
- Pol J. D., *Leksykon Teologii Pastoralnej*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2006.
- Pol J. D., *Więzienna szansa*, Warszawa 2008.
- Rekosz E., *Przygotowanie skazanych do zwolnienia. Wyniki badań na temat oddziaływań penitencjarnych w polskich zakładach karnych*, w: *Analizy, raporty, ekspertyzy*, Nr 3/2010.
- Stępnia P., *Wymiar sprawiedliwości i praca socjalna w krajach Europy Zachodniej*, Poznań 1998.
- Stępnia P., *Kryzys resocjalizacji penitencjarnej a praca socjalna*, *Przegląd Więziennictwa Polskiego*, Nr 44-45, Warszawa 2004.
- Szczygieł G. B., *Spółeczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*, Białystok 2002.
- Szymanowski T., *Recydywa w Polsce. Zagadnienia prawa karnego, kryminologii i polityki karnej*, Warszawa 2010.
- Śliwowski J., *Prawo i polityka penitencjarna*, Warszawa 1982.
- Ustawa o kuratorach sądowych, Dz. U. z 2001r. Nr 98, poz. 1071.
- Ustawa o Pomocy Społecznej, Dz. U. Nr 115, poz. 728.
- Wiatrowski Z., *Teoria pomocy społecznej i pracy socjalnej szansą dla rozwiązań dyscyplinarnych*, w: *Praca socjalna i polityka społeczna. Obszary współdziałania wobec wykluczenia społecznego*, Marzec-Holka K., Rutkowska A., Joachimowska M. (red.), Bydgoszcz 2008.
- Woźniak J., *Duszpasterstwo więzienne w III Rzeczypospolitej*, Kraków 2002.

Netografia

- http://www.ipsir.uw.edu.pl/UserFiles/File/Rekrutacja/Miedzynarodowa_definicja_pracy_socjalnej.pdf (23.02.2011).
- http://www.profinfo.pl/img/401/pdf40154062_3.pdf (23.02.2011).
- http://edu.cossw.pl/file.php/1/Czytelnia/Skrypty_i_opracowania_przedmiotowe/Zagadnienia_penitencjarne.pdf (24.02.2011).
- http://zalaczniki.ops.pl/rps/ustawa_o_zawodzie_pracownika_socjalnego_projekt_zps_20.02.2008.pdf (23.02.2011).
- <http://www.publikacje.edu.pl/publikacje.php?nr=7717> (4.03.2011).

<http://www.oisw.bialystok.pl/zkb.html> (1.03.2011).

<http://www.kurator.webd.pl/phpBB2/viewtopic.php?t=1523> 02.03.2011

<http://nszzfipw.p2a.pl/viewtopic.php?id=30> (3.03.2011).

[http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/21E1127F2E2E5D69C12577A6002C114E/\\$file/3392.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/21E1127F2E2E5D69C12577A6002C114E/$file/3392.pdf)
(24.10.2010).

http://sw.gov.pl/Data/Files/_public/2011-02-25_szczegolowa-informacja-o-zaludnieniu-oddzialow-mieszkalnych.pdf (3.03.2011).